

S Z E M L E

LUKÁCS GYULA HÁBORÚS KÖNYVÉRŐL

Az első világháború után jónéhány esztendő telt el, mire megjelent a háború borzalmainak irodalma. Mintha az íróknak nyugodtabb, emberibb légköre, nagyobb távlatra lett volna szükségük élményeik újra-éléséhez, elrendezéséhez és feldolgozásához. A háború után nem változott Európában sem a politikai, sem a társadalmi helyzet, a légkör sem lett sokkal emberibb. Már pedig az íróknak, — ha nem csupán feljegyzést akartak adni — felelniök kellett volna olyan nyomasztó kérdésekre is, melyeket a háború minden koroknál határozottabban vetett fel. A konzekvenciákat kellett volna levonniök. De az írók hallgattak a háborúról. Helyettük a kor beszélt, a háború utójátéka nyomorult szereplőivel, mint egy borzalmas grand-gignol: a vakok és mankós koldusok, akiknek mellén vaskereszt és vitézségi érem csörgött, de alamizsnáért könyörögtek; a tőzsdések és lánckereskedők, a nyomorúság e vámszedői s azok, akik a háttérben már egy újabb háború terveit szőtték. Az írók helyett a forradalmak beszéltek Berlinben, Bécsben és Budapesten, a szörnyű nyomor és munkanélküliség.

Volt ugyan egy író, akit nem ejtettek zavarba a polgári társadalom ellentmondásai. — Henri Barbusse! — aki még a háború alatt mondta el kész ítéllettel élményeit. Neki nem volt időre, távlatra szüksége, hogy megíeitse a nagy hazugságokat, hiszen régen ellensége volt a tőkés

rendszernek, amely fejlődési törvényei szerint jut el az imperializmus-hoz, a háborúhoz. A háborús irodalom mégis jóval később született meg. Az új műfajt, a háborús élmény-regényt Remarque teremtette meg milliós példányszámban, a világ minden nyelvére lefordított könyvével, melynek a Höffer-jelentések egy állandóan visszatérő s szállóigévé vált mondatát adja címül: »Nyugaton a helyzet változatlan«. Ezután gombamódra szaporodnak a háborús élmény-regények. A kispolgár akkor már szívesen olvas a háborúról, amelyben mély sajnálkozások formájában a maga hősiességét is megünnepelhet egy kicsit, sőt mintha a zsákutcába tévedt polgári politikai sem nézné rossz szemmel ezt az ártalmatlan pacifizmust. A forradalmakat is leverték, a háborús rokkantak is eltűnedeztek lassan, — meghaltak vagy műszemet kaptak — a nagyhercegek felcsaptak sofőrnek, s azok a költők, akik »csak a formában« kerestek forradalmat, kezdték lassan újra alkalmazni a nagybetűk és írásjelek használatát, melyeket oly forradalmi hévvel vetettek volt el maguktól. Azidőben szerzett egy Woronoff nevű világszáló milliőkat azzal, hogy hosszú életet és teljes erőletet ígért a kivénhedt bárlovagoknak, akkoriban fogták ki a motort Páris utcáin a lelkes ifjak Josef'n. Baker gépkocsijából, s akkoriban népszerűsítették Európában a muzeumokat járó angol hölgyek a lojót, s Európa börtöneiben mind több és több lesz a politikai fogoly, a mélyenélő milliők újra áhítják a forradalmakat, a porosz sör-csarnokokban pedig egy

sápadt ember fisztulás hangon szónokol és újabb háborút sürget.

Akkoriban árasztották el Remarque hatása alatt a könyvespolcokat Londontól Varsóig a háborús élményregények. Csak magyar nyelven valami harminchat író írta meg háborús élményeit, de ahogyan a világirodalomban ebben a műfajban csak Barbusse, Ludwig Renn és Dorgeles tudtak maradandó igaz művet és művészi alkotást adni, úgy magyar nyelven talán csak Kuncz Aladár.

Érdekes, hogy a mostani háborúról a Szovjet Szövetségben egymásután jelennek meg könyvek, míg Nyugatról alig hoznak híresmírői hírt. Vajjon Nyugaton még minosen »látlatuk« az írónak borzalmas élményeikhez, vagy túlságosan rászóltan hatnának?...

Ime, már a vajdasági magyar irodalomnak is megvan a maga háborús riportregénye. Lukács Gyula írta, aki a mostani háború után tette ismertté nevét a vajdasági irodalomban éppen naplójegyzeteivel. Lukács Gyula munkás, ezt a társadalmi helyzetet azonban a világirodalom már régen nem veszi figyelembe. Senkinek sem jutott eszébe Gorkijt azért dicsélni, mert pékinas volt és dokkmunkás. Viszont a munkás éppen osztályhelyzeténél fogva tisztábban kell, hogy lásson, hiszen a bőrén érezte az uralkodó osztály igazságtalanságait. Helyzeténél fogva öntudatosabb kell, hogy legyen. S Lukács Gyula nem mint író csatlakozott az osztályharchoz, hanem mint öntudatos munkás. Előjáróban ezt kellett leszögezni Lukács Gyula könyvéről szólva.

A Sárga háztól a csendes Donig című könyv szerzőjét 1941-ben halálra ítélték. Tizenöt társát, köztük

édes öcsét is, szeméáttára felakasztották, ő néhányad magával kegyelmet kapott. Mielve büntetését tizenöt esztendői fegyházra változtatták. Ezt egy romantikus szabadkai utca leírása után mondja el, mindjárt a könyv elején a szerző. Ezután kezdődik a regény, vagy ahogyan a könyv címlapja mondja, a naplójegyzet.

S lehetetlen itt meg nem állni egy pillanatra. A Sárga háznál, amelyből annyit volt a Bácskában, lehetetlen szégyen és lelkifurdalás nélkül megtagadni a felelősségvállalást annak, aki csak ebből a könyvből szerez majd tudomást a sárgaházakról s a bennük elkövetett gaztettekről, a bitófákörül, melyeket a »szegedi gondolat« jegyében állítottak fel a három és fél esztendő alatt Bácska minden részében. Lectoni salutem! — köszöntötte a középkeleti szerző olvasóját, Lukács Gyula pedig tizenöt véntanú társa emlékének áldoz ni-előtt rátérne a maga kálváriájára. Ne beszéljünk hát író és olvasó viszonyáról, ne beszéljünk irodalomról, mert túlságosan ösztövé ez a szó Lukács Gyula könyvével kapcsolatban.

A szabadkai Sárga házból a Margit-körúti katonai fogházba vitték a kegyelmet kapott halálraítélteket, a hatalmas szünke közpületebe a Szénitér közelében, közvetlenül a kis zsindelyes Törökbástyá mellé, ahol az óriás Emil pengette esténként citeráján az érzelmes dalokat s a festett, tulipános, kopjafás boxokban szerelmes párok szorongatták egymás kezét. Ott álltak a bitófák a szomszédos udvaron, harsogtak a kürtök és roppantak a csigolyák, kínozták, akasztották, deresre húzták, guzsba kötötték az embereket, a »hűtlenekeket«, míg odakint csilingelt a villamos, a 4-es nyitkorogva szállította vidám utasait a Jánoshegy felé. A szürke házban embereket mérsároltak s kint jókedvűen folyt az élet! Micsoda szörnyűség! Mi ehhez

a cári Oroszország kegyetlensége. Raszko'nikov Szibériája, mi ehhez a Holtak háza, amelyben egy másik halálraítélt jegyezte élményeit!? Ott legalább a környezet is résztvevője volt a szerencsétlenek szenvedésének!

Lukács Gyula nem szőnyűködik. Ő igyekszik tárgyilagos maradni, kemény kézzel formálja meg a halálra botosított Vukovics Matkó alakját a elérzékenyedés nélkül beszélt a jegyzetek további szenvedéséről. Az író hideg fejjel dolgozik, az olvasót viszont annál nagyobb erővel ragadja magával a horzalmos események izgalma. Már megyünk és tovább, Budáról Vácra, s onnan a frontra, Jány Gusztáv tábornok második hadseregének egyik büntető századaként.

A könyv fele a frontról szól, a büntető század viszontagságairól, az állandó halálos veszedelemről, s itt a különbség, — nem tudom, érzí-e majd minden olvasó? — a régi háborús regények és Lukács Gyula könyve között. Remarque és társai véletlenül kerültek a frontra, vagy talán lelkesedtek és az öntudatlan millicékkal együtt s a front szenvedéseit formálták őket pacifistákká. Könyveikben is megmaradnak hazaszerető polgároknak, nem látják, vagy nem is akarják meglátni a háború igazi okozóját. Ezért tévóváztak oly sokáig, hogy megírják-e egyáltalán, amit láttak és átéltek.

Lukács Gyula a rendszer ellenségként került a bírósá alá s a frontra is. Odakint már felszabadultabb lett, a halál már nemcsak réa és társaira leselkedett, hanem üldözőikre is. Így aztán sok taktikára, bölcsességre és talán ravaszkodásra volt szükség, de mindezt csak bátor, öntudatos ember tudja csinálni. Inponáló fegyelmettségük, szervezetségük még az ellenségből is elismérést vált ki. Sőt a második hadsereg felmorzsolódása után már a prébékek is dörgölődnek hozzájuk, hogy alibit biztosítsanak maguknak.

Nem, nem regény ez, ilyen hatalmas nyersanyagot nem is lehet re-

gényben feldolgozni, mert szétvetné a regény kereteit. Lukács Gyula nem is pályázott irodalmi babérokra, hanem kordokumentumot akart adni. A kompozíciót ennél fogva elhagyja, a bírósági tárgyalást például egy oldalon intézi el, míg jelentéktlenebb részekre sokkal több időt pazarol. A horzalmakat oly híven, annyi természetességgel írja le, hogy az szinte már cinizmusnak tetszik, pedig Lukács Gyula érző, melegszívű ember. Nem róható fel neki, hogy Vukovics Matkót kivéve inkább azok az alakok jelennek meg hús-vér alakjukban, akiknek talán nélkülözniök kellene ezeket az emberi külsőségeket a könyvben. Ezek sokkal élésebben vannak megrajzolva, mint a könyv szenvedő hősei. Jungmann főhadnagy, Vukovics hadnagy, a váci fegyőrök valahogy jobban benne állnak az életben, mint a munkaszolgálatosok, a kommunisták vagy a zsidók. Az üldözöttek passzív, tehetetlen, szinte állati szenvedése majdnem ellenszenves. Csaknem elképzelhetetlen, hogy emberek ennyire ki-veiközhetnek emberségükből. Nem a keretregények a gyilkosok, hanem a szenvedők, akikből kivészett a lázadás legparányibb része is. Szőnyű! Cseh Károly, az adai tanító, akire oly sokan üsmertünk, itt a forradalom küssé sztereotíp jellemével mozdul. Beszél, levelet ír, az udvaron látjuk sétálni, szabadjai harcos társa után érdeklődik, mégsem látjuk magunk előtt.

A könyvet az események uralják, nem a helyzetek. Ezt a szerző is érzi, aztán hamar el is múdöz egyes jeleneteknél, de sajnos, nem a legfontosabbaknál. Néha kevesli az irodalmi eszközöket s akkor megpróbál költői hangot használni. Persze, ilyenkor természetellenessé válik, s amit mond, keresetnek tűnik. Például: »Az úttest szürke bazaltkövei között sokszor lopta magát életbe a fű.« Vagy: »Egy perc múlva vonaglik a fehérarcúak során.«

Nem akarok kicsinyes lenni, zavaros körmondatokat idézni, modorosságokat megjegyezni, amelyek

minden más könyvben bántóan hatnának. Megállapítottuk, hogy ez a könyv nem tartozik az egykori háborús regények műfajába, célja is merőben más, de más a megjelenés helye, ideje, légköre, s ami a legfontosabb főleg a szerző különbözik nagyban a rég: pacifista emlékiratok szerzőitől. Ezért kap nagy jelentőséget a könyv, mert harcos ember írta a harcról, küzdő társairól, emberek bukásáról és szabadulásáról!

Nyomasztó könyv! Olvasását lehetetlen abba hagyni, viszont ha befejezte az ember, igyekszik elfelejteni, elnyomni emlékezetében azokat a szörnyűségeket, amelyeket a hitleri támadó háború művelt. Az örült meleteléseket, a minden képzeletet túlszárnyaló éhezést, s az ütlegeket. Az első részben még biztatóan, bátorítóan hatnak a szervezett akciók, Október évfordulójának egyesítéses megünneplése, a folyóirat-terv a

fegyházban, érezhető az ellenállás legalább lélekben, de a második részben, a fronton csak a pokoli szenvedés, mely körül a szerző optimizmusa sem tud előretörni, általánossá teszi a kétségbeesett hangulatot.

Kár hogy a szabadulást nem írta meg Lukács Gyula; annyi kilátástalan szörnyűség után a vígasztalást. Fzzel nem szabad adósnak maradnia.

Végezetül: köszönet a könyvért, melynek az öntudatlan tömegek átnyelésében bizonyára nagy szerepe lesz s hála a szocialista mozgalom hőseinek áldozatosságukért, köztük Lukács Gyulának, aki nem ezzel a könyvvel alkotta meg élete főművét, hanem azzal, hogy résztvett a harcos mozgalomban. A könyv csak bizonyíték, de mint ilyen a történelmi súlyától terhes.

Herceg János.